

Fok vagy csatorna

Néhány megjegyzés Faludi Gábor – Kalocsa Béla *Adalékok egy vitához* c. cikkéhez

Bármennyire is a béketeremtés szándéka vezérelte a cikk íróit, jómagamat, de gyanítom, Andrásfalvy urat sem nyugtatták meg. A fok emberalkotta volta mellett síkra szálló Andrásfalvy úr bizonyára méltatlankodik, amikor *természeti képződménynek is* mondják a fokot, de nem kevésbé bosszankodom jómagam is, az *is* miatt.

A *Fokok és délibábok*¹, valamint az Andrásfalvy úrnak írt válaszomban érvekkel támasztottam alá, hogy az ásott csatornát, még ha azt a nép *foknak* keresztelte is el, a szaknyelvben nem tekinthetjük foknak. Fokot csak az árvíz után a terep mélyvonulataiban a folyóba visszahúzódó vizek építhettek. Tehát nem az *áradás-apadás*, miként azt a szóban forgó cikkben olvashatjuk, hanem az *apadás*. Kanyargós medrük is jelzi, hogy a terep legmélyebb vonulatait keresték, és mosták ki úgy, hogy határozott mederalakulatot mutattak. Mivel pedig csak időszakosan áramlott bennük nagyobb mennyiségű víz, ugyanakkor mély fekvésük miatt száraz időben is viszonylag vizenyősek maradtak, megtelepedtek bennük a vizet kedvelő növények, amely folyamat feliszapolódásukat meggyorsította. Vízlevezető képességük romlása a mélyen fekvő környezet fokozott elmocsarasodását váltotta ki. Ezen káros jelenség ellen dolgozva tisztogatták, ásták meg a természet alkotta fokokat az emberek.

Azáltal, hogy a fokok beszíntezték a területet, a környékén élők minden földmérői ismeret és műszer nélkül áshattak az árvíz után kint rekedt, pangó vizek vagy éppen belvizek levezetésére a fokba csatlakoztatott csatornát. Az oklevelekben ezeket aztán nem egyszer ugyancsak foknak nevezték el. Talán éppen erre a jelenségre utalva írják a cikk írói, *...hogy a történelem során a fogalom tartalma és terjedelme, valamint maga a szóhasználat is változott, különböző dimenziót vonz, tág mennyiségi és minőségi sokszínűség jellemzi* Én ebben a határozott állásfoglalás alól való kibújást látom. Az itt megfogalmazottakat soha, senki nem vitatta. A kérdés csupán az, hogy mi volt ennek a *mennyiségi és minőségi sokszínűséggel* jellemzett szónak **eredeti** jelentése és fogalmi köre?

Ami pedig az *etimológiát* illeti, megkerülhetetlen az olyan vita esetében, amikor a más véleményen lévő partner, az etimológiának és a szóhasználatnak hipotézise helyességének alátámasztásában fontos szerepet szán. A vita esetében erről van szó.

¹ Hidrológiai Közlöny 2001. 81. évf. 1. sz.; Andrásfalvy Bertalan válasza: A fokok szerepe az ártér haszonvételeiben. Hidrológiai Közlöny 2002. 82. évf. 1. sz.

Cikkeimben ismételtelen megfogalmaztam, hogy az etimológiát én semmi másra nem kívánom használni, minthogy az etimológia bizonyító erejének gyengeségét bizonyítsam. Így az már indokolt, és nem üres, *formai*, erőt-időt fecsérítő játék.

A cikkben ugyanitt a fokról szólva azt olvashatjuk, hogy *...olyan specifikus kategóriáról van szó, amely az ember-természet együttélésének, állandóan változott-változó viszonyának, kapcsolatának a közvetítője és eszköze is.*

Jelen esetben nem elégedhetünk meg a fogalom *specifikumának* ilyen tág, gyakorlatilag sehova se vivő meghatározásával, hiszen humanizált világunkban az életterünket alkotó természetnek szinte minden eleméről elmondható ugyanez.

Nem tudom, hogyan értssem a cikk azon mondatát, hogy *a néprajz és a vízgazdálkodás a fok kifejezést azonos tartalmú szaknyelvi fogalomként használja.* Ha ezt helyesen értelmezem, a fokról írt cikkeinkben, eszement emberek csépelnek üres szavakat!

Nem ismerek olyan vízrajzi forrást, ahol a fokot eredendően ember-ástának tartanák, ugyanakkor a néprajzos szakirodalom Andrásfalvy úr nyomán a fokot mesterséges, ember-alkotta képződménynek mondja. A *Világra szóló magyarok* c. kiállítás a vizekkel kapcsolatos ősi szavaink között említi meg a *fokot*, megadva jelentését is: csatorna. Ez azért is szomorú, mert éppen ennek a kiállításnak a profiljába tartozna büszkén magasra emelni ennek a magyar szónak a sajátos nyelvi és természettudományos értékét: egyedül a magyarok vették észre, hogy a fok esetében egy *sajátos* természeti jelenséggel állnak szemben, és egyedül ők alkottak rá egy nagyon találó, új szót. Ez a természeti jelenség pedig az volt, hogy az áradó folyó a fokon át mintegy kitüremkedett a szárazföldre, miként a föld- vagy sziklafok a tóba vagy tengerbe. Egyetlen szláv, latin vagy germán nyelvben sem találjuk nyomát, hogy ezt a sajátos jelenséget más nép megfigyelte és külön szóval tisztelte meg. Térképeinken a fok szinonimájaként a délszláv *bara* (mocsár, mocsaras tó) szerepel, a vita során többször emlegetett Marsigli pedig *canalisnak* nevezi, bár ő pontosan körülírta a *fok* sajátos funkcióját és keletkezésének módját.

Végezetül fontosnak tartom kihangsúlyozni, hogy a cikk szerzőivel vallom: a fokokkal az ártéri emberek gazdálkodtak. Minden történelmi forrásunk ezt erősíti meg. Voltak áldásai, voltak kártételei. Kártételeinek meggátlására, jótékony hatásainak fokozására hol elzárták, hol megnyitották. A Tisza mentiek árvízgondjainak mérséklésére királyi biztosnak kinevezett Orczy is ezt tette: *Itt nyitok, ott töltök/ Iszapos fokokat...*² Amikor pedig 1846-ban a Tisza-

² Orczy Lőrinc: Tokajba való érkezés télen

szabályozás munkálatai elkezdődtek, ezeket a fokokat módszeresen elzárták³. A beavatkozást követően, tudjuk, megnövekedtek a belvízgyöngök. Ez azonban már más történet.

A fokok *történetiségét* és *funkcióját* illetően a szóban forgó cikkben felvázoltak megerősítésére nyilván fog még okleveles forrás-anyag napvilágra kerülni. Ezek azonban a *fok* szó jelentéstartalmát illetően lényegesen újat nem fognak hozni. Gondoljunk csak a vita során érvként felvonultatott régi szóhasználatokra. Ezek teljesen megbízhatatlanok. Támaszt találhatnak bennük azok is, akik a fok mesterséges voltát vallják, és azok is, akik azt természetes képződménynek tartják. Etimologizálással tehát célt nem érünk.

Ezért tartom fontosnak, hogy, ha már a kérdés fölmerült, kizárólag természettudományos alapon egyértelmű választ fogalmazzunk meg. Faludi Gábor és Kalocsa Béla írásának azon kitételében, miszerint a *fok áradás-apadás alakította természeti képződmény is emberi létesítmény is - volt, lehet –, de mindig konkrét; az is ... is –* sel ezért nem tudok megbékélni. A szóhasználat zűrzavarán felülemelkedve kell eldöntenünk: ember ásta csatorna, vagy természet alkotta meder a *fok*?

Cikkeimben tudományos megfigyelések, régi térképek és leírások bizonyosságára építve foglaltam állást a kérdésben, és fogalmaztam meg azon meggyőződésemet, miszerint – az ismétlésért elnézést kérek –, *eredendően a fokokat nem emberek ásták, hanem a természet alkotta*. Voltak csatornák, melyeket – analógia alapján - foknak neveztek, ezt senki sem vitatja, de ember ásta fok – hogy a vitatott cikk stílusának megfelelő kifejezéssel éljek -: *contradictio in terminis* kategóriába tartozik, azaz: fából vaskarika.

Ettől függetlenül tisztelem a cikk íróinak azon alapállását, hogy nem azt keresték, ami szétválaszt bennünket, hanem azt, ami összeköt, és örülök, hogy hozzászólásukkal árnyalták, gazdagították a fokokról meglévő ismereteinket.

Deák Antal András

³ „Tiszadobi társulat készített töltést 1895 folyó ölet s betöltött hat nagy fokot... Szeged város készített töltést 2936 folyó ölet s több fokot betöltött.” A Tiszavölgy könyve. Pesten, 1847. Tudósítás az utolsó nagygyűlés óta történetekről.